

A Ons expropiada: Familia Riobó. Ministerio do Exército. Colonización. Centro cívico.

Breve resumo de investigacións a realizar

Celestino Pardellas de Blas

A historia contemporánea desta illa está por analizar coidadosamente. Aínda que xurdiron pequenos traballos, sería necesaria unha investigación exhaustiva de certos procesos que se foron desenvolvendo dende 1810, ano no que comezou a última repoboación de Ons por mor da construción dunhas baterías de defensa.

Vou intentar resaltar aquí unha serie de cuestións que se deberían analizar en profundidade dende ese ano, aínda que neste pequeno artigo quero centrarme en pequenos datos a examinar e que provocaron a emigración forzosa dos aunienses cara ao continente a partires da década de 1960, quizais, por unha mala xestión do Instituto Nacional de Colonización. Comezarei esta historia no ano 1919 no que se producen algúns feitos importantes a investigar.

A illa “pertencía” dende 1919 á familia Riobó. Despois de varios episodios confusos, que habería que supervisar xuridicamente, en 1921 “asínase” un Acto de Conciliación polo que os “Colonos da Illa” recoñecen, como dono absoluto de Ons, a Manuel Riobó. Este documento habería que estudalo en profundidade por persoal especializado para comprobar que non se cometeu ningunha irregularidade, tendo en conta o grao de analfabetismo da maioría dos aunienses da época. Este sería un *Primeiro punto de estudo* nesta etapa que imos describir.

A partir de 1931 faise coa propiedade da illa, e da Sociedade limitada que se creara un ano antes, o fillo de Manuel Riobó, Didio. En xullo proclámase a República e nos anos seguintes van xurdir problemas entre os veciños e Didio debido a que a pesca e a gandería non daban os resultados económicos esperados por mor dos gastos que tiña, e a repoboa-

A familia de Didio Riobó no seu barco abarloado ás pedras que facían de peirao, a carón da Praia das Dornas.

ción forestal que intentaba levar a cabo non ía arriba debido á dedicación dos terreos á agricultura e ao forte pastoreo existente, que decide, como bo republicano que se tiña, intentar que a Illa pasara a mans dos veciños indemnizándoo cunha xusta cantidade.

Aínda que estivo a piques de conseguirse, entre outras cousas, pola axuda que o mestre destinado en Ons Fernández Cambeiro levou a favor dos veciños, pola posición positiva de Riobó ao respecto co

fin de evitar os graves problemas que estaba tendo cos aunienses e, sobre todo, polo seu, xa grave, problema económico; e aínda que chegou a realizar continuas viaxes a Madrid para que o goberno republicano buscara, coa compra da illa, unha saída aos problemas que tiña cos aunienses, o caso foi que non o conseguiu, e co estalido da Guerra Civil, todo se veu abaixo.

Comezada a sublevación franquista, Bueu rapidamente é tomada polos insurxentes e dá comezo unha “caza de bruxas” comezando, como narra Marta Lemos¹: “... *un período escuro de vinganzas persoais e políticas, de detencións, de fusilamentos, de desaparecidos,...*”, aos que non foi alleo Didio Riobó polo seu respaldo á República, pois ocupara cargos públicos e políticos.

Didio Riobó coa súa muller María Antonozzi.

Estes sucesos vanlle provocar discordias, segundo parece, con persoas que consideraba amigas debido á súa posición social, pero que, coa proclamación da República e a súa adhesión a esta, provocou, sobre todo cos novos industriais conserveiros, unha serie de conflitos que coa sublevación van a ir a máis.

É aquí cando comeza un tempo escuro na vida de Didio, pois tendo posibilidades de fuxir e, supostamente algúns amigos, sen embargo acabou “suicidándose” na propia Illa aos dous meses da insurrección franquista. Que pasaría para chegar a tomar esa

determinación? Cal sería a posición dos seus, supostos amigos, como a familia Massó? Como foi quen de axudar a outros a fuxir e el non o fixo...? Poderíamos seguir poñendo dúbidas sobre a determinación que colleu, por iso sería un **Segundo campo de estudo**, bastante complicado de levar a cabo hoxe, pero que non estaría de máis o intentalo, sobre todo para coñecer a verdadeira relación que tiña coa familia Massó que, a partir de agora, vai tomar relevancia para o terceiro campo de estudo.

Trala morte de Didio, a familia, é de supoñer, que colle medo ante a situación política e represiva que se estaba levando en Galicia, e deixa todo en mans da muller de Didio, María Antonozzi, entre outras cousas, porque era a maior accionista da sociedade montada polo seu home. Pero esta, toma unha decisión que poderíamos considerar estraña ou, polo menos, inesperada, como foi marchar para Arxentina, de onde era oriúnda, e deixar a administración da illa e da sociedade aos irmáns Massó: Gaspar e Antonio.

Segundo parece Antonozzi tiña unha boa relación coa familia Massó, do que podemos deducir que Didio tamén; sen embargo xorden dúbidas sobre si esa relación de amizade, neses anos de República e por razóns político-económicas, xunto a outras posibles causas, se deteriorara o suficiente, provocando a falla de axuda, no intre da sublevación franquista, dos Massó ao matrimonio Riobó e evitar a súa persecución, axudar na súa fuxida e, con iso, evitar o suicidio.

Esta confusa e complexa decisión tomada por Antonozzi, e que os irmáns Massó a acolleran sen problema ningún, tendo en conta o momento político e que era unha illa e sociedade propiedade da viúva dun recoñecido republicano, dá moito que cavar e ata especular sobre os verdadeiros motivos polos que, os Massó, toman o control da administración dos bens de Antonozzi. E este, podería ser un **Terceiro campo de estudo**, incluíndo nel, quizais como algo positivo, que Gaspar Massó puxo orde

¹ Marta Lemos Jorge. “A bordo das Ons”. Concello de Bueu. 2013.

² Supoñemos que os Massós eran adeptos ao novo réxime. Eran coñecidos empresarios e moi respectados. O temperamento destes, distaba moito da tranquilidade e moderación de Didio Riobó. A situación política non estaba para reivindicacións veciñais sobre a propiedade. ... Todo isto puido influír en conseguir tranquilizar aos veciños de Ons e lograr que pagaran o arrendo agrícola puntualmente. O que descoñecemos e se conseguiu cobrar os case dous anos de atraso que levaban.

na relación cos aunienses, intentou poñer a sociedade ao día, comezando por conseguir que todos os veciños pagaran o Arrendo Agrícola.²

Poucos anos estivo ao fronte da Sociedade Gaspar Massó. Por unha parte Antonozzi quería desfacerse o antes posible desa propiedade. Por outra, os Massó tiñan que atender aos seus negocios, aínda que a administración da Illa parece que non daba problemas e non lle ía mal. Pero aínda así, xorde a dúbida: Ons seguía sendo propiedade da familia dun republicano e supoñemos que iso non agradaba ao novo réxime, de aí que haxa que buscar unha solución. A opción que atopan é a Expropiación, que se vai concretar no ano 1942.

E é neste punto cando comeza o *Cuarto campo de estudo*. Non se pode expropiar sen causa xustificada, hai que buscar un motivo. Cal é o motivo que busca o Ministerio do Exército para levar a cabo a expropiación? A teoría que correu de boca en boca, sen haber ou coñecer un documento claro que o afiance, é a necesidade estratéxica en caso de conflito bélico, xurdindo como soporte a esta teoría, sen saber moi ben de onde saíu, o crear unha Base de Submarinos, en especial, para axuda aos exércitos das nacións amigas que se atopaban en contenda en Europa, Alemaña e Italia.

Pero, podemos crer verdadeiramente que o réxime franquista, que viña de rematar unha guerra civil, cun país esnaquizado, cunha economía polo chan, sen recursos económicos,..., vai levar a cabo a infraestrutura necesaria que precisaría Ons para servir de base para submarinos? Só hai que ver a súa contorna mariña para comprobar que case sería imposible realizala. Como moito, habería algún espazo onde lograrían estar fondeados, pero non poderían cubrir as súas necesidades primordiais de arranxo ou reparación, de avituallamento, sería complicado atender a enfermos ou feridos,..., e quedarían facilmente vulnerables a calquera ataque.

De ser necesario un lugar de abrigo para submarinos, terían sen problema as augas das rías Baixas,

onde si atoparían a mínima infraestrutura que precisaran. De aí que coidamos que ese non foi o motivo, aínda que habería que pescudar nos arquivos do exército, pois levar a cabo unha operación económica dese calibre, case un millón de pesetas neses tempos de penuria, algún argumento sólido haberá en documentos que saquen á luz os auténticos motivos que esgrimiron para que o réxime estivese de acordo en realizar a expropiación.

Jesús Acuña, con boina, era o cabezaleiro de Ons co Ministerio do Exército

Dende logo, eu seguirei pensando, que o verdadeiro motivo foi buscar un xeito legal de facerse coa propiedade dun republicano, pensando que o investido na expropiación, co tempo, recuperaríase xa fose polas boas condicións pesqueiras e agrícolas que ofrecía Ons ou por unha posterior venda ou aluguer para desenvolver nela algún tipo de industria ou negocio.

De feito, agás un retén do exercito ou falanxista que estivo durante uns anos na Illa, e algunhas manobras que realizaron nela a Escola naval e as Coes, nada, militarmente, se fixo que xustificara a súa expropiación polo Ministerio do Exército. Máis ben pola contra, seguiron coa idéntica administración que levou Gaspar Massó nos poucos anos que a tivo ao seu cargo, e o peso de toda a xestión levouna o auniense mellor preparado daquela, Serafín Acuña, como Cabezaleiro que, en pouco tempo, herdou o seu fillo, Jesús Acuña, que a rexentou ata o ano 1968 que, por mor dunha grave enfermidade, morreu a idade de 47 anos.

Jesús Acuña, foi o verdadeiro artífice da boa marcha administrativa deses case 25 anos de dirección militar. Como persoa preparada e moi respectada, foi quen de levar con bo proceder as relacións entre os veciños e o ministerio, nuns momentos en que a situación económica do país era complicada; sen embargo en Ons, aínda vivindo nun estado máis que precario pola falla dos servizos mínimos, a poboación aumentaba, porque posuían unha agricultura de autoconsumo suficiente e, con respecto á pesca, ían gañando uns cartiños que, co seu aforro, facilitaron logo o seu despunte económico.

Jesús, posibilitou que o exército permitira a construción de vivendas aos novos matrimonios, que houbera unha boa harmonía entre a veciñanza,..., e que, despois de moito solicitar e reclamar, por fin a electricidade chegase a Ons, aínda que dun xeito moi feble, con escasa potencia e con poucas horas de luz, pero que foi todo un avance na precaria vida insular auniense.

Nesa situación e vendo o Ministerio do Exército que Ons non traía ningún beneficio nin estratéxico nin económico, deciden que debería de cambiar a administración e xestión da Illa. É por iso que a principios da década de 1960 comezan os trámites para mudar de organismo administrador, pasando a Agricultura e dentro desta, vaise facer cargo o Instituto Nacional de Colonización. E é neste punto cando comeza o *Quinto, e último, campo de estudo*, con referencia a esta etapa (1919 – 1970) que estou a describir e comentar neste pequeno artigo.

Cando se responsabiliza da xestión de Ons Colonización, con moi bo criterio e para coñecer de primeira man a verdadeira situación na que se atopaba a illa e a súa comunidade veciñal, encárgalle a un dos seus enxeñeiros que realice un Estudo sobre a situación xeral deste arquipélago. Ata alí se despraza un dos seus técnicos, que vai realizar un excelente traballo de campo grazas á colaboración que vai ter de Jesús Acuña, que nese intre seguía desempeñando a función de cabezaleiro, para coñecer de primeira man e de boca dos veciños, a situación precaria en servizos que tiña Ons, primordialmente, a falla dun peirao de abrigo, e as necesidades, carencias e miseria na que vivían os seus moradores.

Hai que resaltar o magnífico traballo realizado por este enxeñeiro, Francisco Contreras Brotóns, pois realiza un exhaustivo Informe, denominado: *Problema Social de la Isla de Ons*. Nel, a carón dunha profunda explicación da precaria situación da illa e veciños, resalta tres puntos como transcendentais:

-Necesidade de maquinaria agrícola.

-Pasara a propiedade das terras aos veciños.

-E a mellora e construción dun novo peirao *como principal obxectivo*.

Nin en Galicia, nin en Madrid fixeron caso dese primeiro Informe. Quizais lles era moi complicado e revolucionario, podería traer complicacións políticas,..., e sobre todo, económicas. Polo que, tiraron polo máis doado, levar a cabo en Ons o que se deu en coñecer polo: “*Plan Badajoz*”, que consistía en crear unha serie de instalacións para servizos e uso veciñal, ao igual das que estaban realizando por me-

dia España, pero que, en Galicia e para máis nunha illa, non ía dar o froito que si daba noutros lugares da xeografía estatal; como así foi.

Para iso, encargaron un novo Informe, pero poñéndolle ao responsable da súa elaboración, as condicións e parámetros, de por onde tiña que ir para a súa presentación e aprobación en Madrid. E, así foi realizado e aprobado, traendo a Ons unhas edificacións e infraestruturas, fóra da realidade e necesidades da illa que, como foron clasificadas máis tarde “*Durmiron un soño letárxico de inutilidade*”, agás unha das aulas e unha vivenda escolar.

Esa falla de empatía de colonización coas verdadeiras necesidades dos veciños, a carón de poder comprobalo in situ pola falla de utilización desas edificacións durante 10 anos, demostrárono no 1975, cando faise cargo da administración da Illa o Irida. Este novo orga-

nismo encarga outro Informe e, os seus redactores, tamén, cun importante traballo de campo, notifican as mesmas urxentes necesidades que unha década antes foran notificadas no primeiro Informe de Colonización, co agravante demostrado de que, por non ser atendidas no seu momento, estaban a provocar unha emigración forzosa dos veciños de Ons cara ao continente.

A situación, no 1965, dos veciños da illa estaba, entre os que podían arriscarse a emprender un novo camiño nas súas vidas aventurándose coa merca de

Barrio de Curro, onde Colonización construíu o Centro Cívico. Encadradas as edificacións realizadas.

barcos a motor, e os que, ante unha situación económica precaria, pero non pesimista, estaban á espera de acontecementos.

Os que se arriscaron, tiveron que poñer en circulación os seus poucos aforros, vender o gando e empeñarse para mercar ese barco a motor que lles ía a sacar das limitacións do traballo na dorna; e con iso, deixar de depender de mediadores na venda do pescado e marisco, saír dos perigos e longos desprazamentos só coa axuda dos seus brazos e da vela, se había vento,... E, aínda por riba, ao non ter refuxio esas novas embarcacións na illa onde vivían, ter que establecer unha nova vida noutra localidade que dispuxera dun porto que lles dera protección aos seus barcos.

Esa situación foi a que se atopou o técnico de Colonización que realizou o primeiro Informe, e reflectiuno tal como a viu. Pero os responsables do organismo, miraron para outro lado e, aínda contando cun inicial e importante presuposto para comezar a súa andadura, foron ao doado, obviando as urxentes necesidades da comunidade auniense e decidiron a construción dun, denominado, Centro Cívico, que

para nada ía a remediar a precariedade de servizos na que vivían.

Houbo quen analizou aquel gasto e o alí realizado, sacando en conclusión que só cun 10-15% do importante aporte económico que daquela tivo Colonización para Ons, poñían a punto a Casa Agrícola de Canexol, convertida, na súa planta baixa en escola e na superior en vivenda para os mestres/as e o cura. Reparaban a capela de Canexol para os poucos oficios relixiosos que se celebraban. Poderían rehabilitar algunha das estancias da antiga casa dos Riobó, para unha suposta chegada dun servizo médico. Preparar o depósito de auga da Entenza,...

E co demais, ver a posibilidade de poñer a andar a actuación máis importante e imprescindible que tiña Ons e pedía a súa veciñanza: ***A construción dun porto de abrigo que dera refuxio á nova flota que estaba a xurdir.***

Ese Centro Cívico, resultou un fracaso, pois, agás polo uso educativo, non tivo a función para o que foi construído, provocou algúns problemas de convivencia entre os veciños (funcionamento do tele club),..., e estivo inutilizado ata que outra adminis-

tración (Icona), un decenio despois, fíxose cargo del. É como se Colonización traballara a dez anos vista, realizando unhas obras, que supostamente ían ser para usufruto, utilización, servizo dos veciños,..., pero que nuns poucos anos, pasarían a ser empregadas, en exclusiva, polos novos membros da administración xestora.

Esta mala actuación afundi o que quizais quería solucionar o Ministerio do Exército co traspaso de xestión, como era, que un organismo como o Ministerio de Agricultura e Pesca, dera resposta á principal necesidade que solicitaba a comunidade aunien-se, **a construción dun novo porto**, que evitaría a Emigración Forzosa, que xa comezara, e á que se vían abocados todos.

Peirao de Ons, un día de temporal e marusía. Imposible servir de resguardo a un barco.

Para dar remate a este **quinto campo de estudo**, dicir que, sobre a mala actuación de Colonización xurdiron varias teorías. A máis pretérita, argumentaba que houbo un enorme fallo á hora de escoller o organismo que se fixera cargo da xestión de Ons. Colonización non era o adecuado, habería que mirar outra institución ou departamento dentro de Ministerio que coñecera a realidade galega, que se decatara de que Ons era unha illa cunha economía pesqueira e unha agricultura de autoconsumo,..., e que as súas necesidades e servizos máis perentorios estaban relacionadas co mar e a pesca, e non coa terra.

A segunda teoría, a máis recente, fala de que Colonización, dende un principio, tivo como obxectivo: *Moderar o crecemento poboacional e reduci-lo a ser posible.*

Supoño que, para facer máis factible a súa vida insular. Unha teoría un tanto estraña, porque, aínda que a comunidade aunien-se baixara en poboación, as súas necesidades fundamentais, vinculadas á pesca e á busca dunha solución para a nova flota, ían a estar presentes igual.

Á vez, de querer levar esta teoría adiante, o mellor sería poñer en orde os servizos básicos máis importantes: escola, fontes, camiños, depósitos,..., e logo seguir cunha xestión parecida á que levará durante 20 anos o Ministerio do Exército, así habería unha mingua de poboación, case natural e non habería que meterse nun gasto inútil tan importante. Dende logo, o resultado ía a ser o mesmo: **A emigración forzosa dos veciños pola falla dun peirao de abrigo para a nova flota pesqueira.**

Ben, aquí deixo **cinco campos de estudo** que sería importante investigar por persoal especializado e dun xeito profesional, para afondar na Historia desta engaiolante illa do Parque Nacional.

Nas mans dos organismos xestores actuais, está o promovelos e impulsalos, e por eses derroteiros deberían ir as Subvencións do Parque Nacional, ampliando o seu radio de acción a toda Galicia, en especial a investigadores e á universidade, e non reduci-las só a catro municipios: Vigo, Bueu, Ribeira e Vilagarcía, o que deron en chamar Zona de Influencia do Parque Nacional.

Bibliografía:

-Marta Lemos Jorge. “A bordo das Ons”. Concello de Bueu. 2013

-Xulio Pardellas, Ricardo Arnaiz e outros. “Informe sobre las condiciones naturales y socioeconómicas de la Isla de Ons”. Santiago 1975. Inédito.

-Francisco Contreras Brotóns. “Informe relativo al problema social de la Isla de Ons”. Ourense. 1960

-Mª Jesús Otero Acuña. “Isla de Ons. Privilegio de la Naturaleza”. Ons. 2019